

Festivaldag 3 – Lördag 16 augusti kl. 18.00

Österrike-Ungern och österut

Fritz Kreisler (1875 – 1962)

- **Liebesfreud** (tryckt 1905) [4 min] (ursprungligen tillskriven Joseph Lanner)

Erwin Schulhoff (1894 – 1942)

- **Drei Stimmungsbilder för sopran, violin & piano, opus 12 WV 30 (1913) [7 min]**
(Hans Garbe)
 1. Klängen Geigen überm See,
 2. Schließe deine Augen zu,
 3. Weißt Du

Fritz Kreisler

- **Stråkkvartett a-moll (1919?) [30 min]**
 - I. Fantasie
 - II. Scherzo: Allegro vivo, con spirito
 - III. Einleitung und Romanze
 - IV. Finale: Allegro molto moderato

PAUS 1, 30 min – med möjlighet att köpa kaffe eller te och något gott

Bernhard Henrik Crusell (1775 – 1838)

- **Klarinettkvartett nr 3 D-dur opus 7 (1823?) [23 min]**
 - I. Allegro non tanto
 - II. Un poco Largo
 - III. Menuetto: Allegro – Trio – Menuetto da capo
 - IV. Finale: Allegro

KVAH-Kammarmusikens vänner i Allhelgonakyrkan i Stockholm

<https://kammarmusikens-vanner.se/> Mejl: info@kammarmusikens-vanner.se

Erik Satie (1866 – 1925)

- **Trois Mélodies de 1886** (sånger) (1887) [7 min]
(J. P. Contamine de Latour)
1. Les Anges, 2. Élégie, 3. Sylvie
- **Gnossienne nr 3 för piano** (ca 1890) [3 min]
- **Ludions, fem sånger** (1923) [4 min]
(Léon-Paul Fargue)
1. Air du rat, 2. Spleen, 3. La grenouille américaine,
4. Air du poète, 5. Chanson du chat
- **Gymnopédie nr 3 för piano** (1888) [3 min]
- **Bonjour Biqui, Bonjour!**, sång (1893) [21 sek] (tons.)
- **Choses vues à droite et à gauche (sans lunettes),
för violin och piano** (1914) [5 min]
1. Choral hypocrite, 2. Fugue à tâtons, 3. Fantaisie musculaire
- **4 Petites mélodies (4 sånger)** (1920) [3 min]
1. Elégie (Alphonse de Lamartine), 2. Danseuse (Jean Cocteau),
3. Chanson (okänd fransk, 1700-tal), 4. Adieu (Raymond Radiguet)

PAUS 2, 20 min

Erich Wolfgang Korngold (1897 – 1957)

- **Svit för två violiner, cello och piano; vänster hand opus 23** (1930) [38 min]
 1. Präludium und Fuge. Kräftig und bestimmt
 2. Walzer. Nicht schnell, anmutig
 3. Grotteske. Möglich rasch
 4. Lied. Schlicht und innig. Nicht zu langsam
 5. Rondo - Finale (Variationen). Schnell, heftig

Frédéric Chopin (1810 – 1849)/Leopold Godowsky (1870–1938)

- **Chopins Etüd opus 10:3 (1832) i bearbetning av Leopold Godowsky, nr 5, Dess-
dur för piano vänster hand (1894–1914) [5 min]**

Kathrin Lorenzen – sopran, **Thorsten Johanns** – klarinett, **Cecilia Zilliacus, Tobias Ringborg** och **Paul Waltman** – violin, **Vicki Powell** och **Ylvali McTigert Zilliacus** – viola, **Erik Uusijärvi** och **Kati Raitinen** – cello, **Oskar Ekberg** och **Bengt Forsberg** – piano

Programtext: Jan Silverudd

Erwin Schulhoff (1894 – 1942) föddes i Prag men räknas som en österrikisk-tjeckisk tonsättare med judisk bakgrund. Som tioåring på Prag-konservatoriet studerade han piano och komposition och blev uppmärksammad av Antonín Dvořák. Han studerade vidare i Wien, Leipzig och Köln för flera av den tidens stora, som Claude Debussy och Max Reger, och vann flera priser. Under första världskriget blev han sårad och tillfångatagen. Schulhoff kom i ropet och uppskattades av både publik och kritiker. Han gav sig som en av de första i Europa i kast med jazzmusik och var inte rädd för att använda humor i sin musik. Lyssna gärna på hans vackra Bassnachtigall för kontrafagott, vilken gör sitt bästa för att återge fåglalåt.

Efter några år i Tyskland blev han 1929 anställd på Prag-konservatoriet. Det blev jazzoratorier och så på 30-talet en del musik inspirerad av kommunismen som ett oratorium 1932 om det kommunistiska manifestet, föga uppskattat av de styrande i Tjeckoslovakien. 1939 invaderades Tjeckoslovakien av Tyskland och Schulhoff försökte fortsätta jobba under taget namn. 1941 när han äntligen fått godkänt från Sovjet att få flytta dit startade tyskarna sin invasion av Sovjet och Schulhoff greps och internerades på Wülzburg-fängelset i Weissenburg i Bayern där han 1942 avled i TBC.

Nu finns alltmer av hans musik utgiven i kritiska utgåvor, som sångerna. Tre av dessa, med fiol, får vi höra i kväll. Det är uttrycksfull musik som blandar modernt och romantik. Där finns bland annat en 20 år gammal inspelning med Magdalena Kozena, för den som vill lyssna igen.

Fritz Kreisler (1875 – 1962) föddes för 150 år sedan i Wien och var av judisk börd men döptes som tolvåring. Han studerade violin och komposition på Wien-konservatoriet för bland andra Anton Bruckner och sedan i Paris för Jules Massenet och Léo Delibes och violin för Wieniawski-eleven Lambert Massart, fram till 1887.

I konkurrens med ett fyrtiotal, tjugo år och äldre, tog han som tolvåring examen i Paris med guldmedalj och förstapris. Året därpå åkte han på turné i USA. Väl åter i Wien blev han nekad en plats i Wienerfilharmonikerna fast han då var hela fjorton år. Kreisler lade då musiken på hyllan för att studera medicin, men han började efter en tid spela violin igen. 1899 var han solist med Berlinerfilharmonikerna under Arthur Nikisch och blev så ett namn. 1910 uruppförde han en av honom beställd och till honom också tillägnad violinkonsert av Edward Elgar. Efter att ha blivit sårad i den österrikiska armén under första världskriget blev han befriad från tjänst och drog till USA 1914. Tio år senare blev det Berlin och efter Österrikes Anschluss 1938 Paris, innan krigsutbrottet fick honom att permanent flytta till USA och där bli medborgare 1943.

Kreisler kom att påverka generationer av violinister med sin fina ton och värme. Den amerikanske violinisten Josef Gingold, som hade elever som Gil Shaham, Joshua Bell och Leonidas Kavakos, skrev så här:

”Hans ton var förtrollande; hans övergripande behärskning av greppbrädan, hans skarpa rytmiska puls, hans charm och stora musikalitet kommer att leva för evigt i vårt minne... När han gjorde entré krävde hans majestätiska uppträdande uppmärksamhet redan innan han spelat en enda ton. Men när han väl satte fiolen under hakan förvandlades han helt. En säkerhet, blygsamhet och ödmjukhet uppvisades när han tycktes säga: "Jag skulle gärna vilja spela för dig." Jag kände att Kreisler spelade personligen för varje lyssnare i sin publik, så personlig var hans magnetism.”

Kreisler skrev också en hel del musik, mest med fiolen i centrum men också tre operetter och filmmusik. Många av sina stycken för fiol och piano påstod först Kreisler var skrivna av för de flesta tämligen okända tonsättare, som Dittersdorf, Pugnani och Porpora. 1935 avslöjade han lurendrejeriet och försvarade sig mot arga kritiker med att de redan hade berömt kompositionerna och att ”Namnet ändras men värdet består”.

Hans enda stråkkvartett är ett undantag i verklistan. Den tillkom troligen 1919 och uruppfördes samma år i New York av Letz-kvartetten. Den är både allvarlig och lekfull och griper tillbaka till hans wienska rötter och ett Wien som inte längre fanns. Här hittar vi såväl ett underhållande som dramatiskt scherzo som en innerlig romans. Finalen börjar med att försteviolinisten lite spefullt (schalkhaft) spelar tre utdragna toner som hoppar upp till varandra som en champagnekork på väg upp och slutar enkelt med spelinstruktionen ”som ett avlägset minne”. Både scherzot och finalen finns också i versioner för fiol & piano.

Bernhard Henrik Crusell (1775 – 1838) är kvällens andra jubilar. Han föddes den 15 oktober för 250 år sedan i Uusikaupunki eller Nystad i Finland som då ännu var en del av Sverige. Pappa var en fattig bokbindare och hade inte råd att låta Bernhard gå i skola. Som fyraåring smet han hemifrån för att lyssna på grannen som spelade flöjt.

När familjen några år senare flyttat till Nurmijärvi träffade han Henrik Westberg, som i utbyte mot att Bernhard lärde honom läsa och skriva lärde Crusell spela klarinett. Kapten Armfelt uppmärksammade Crusell och lät honom gå i skola. Han kunde snart också på klarinett ta ut de melodier han hörde fru Armfelt spela på klaver.

Som tolvåring blev han volontärmusiker på fästningen Sveaborg och hade major Olof Wallenstjerna som sin förmyndare. Där fick han lära sig franska, goda manér och senare också lite finska som skeppsgosse under kriget 1788. Tre år senare följde han med Wallenstjerna till Stockholm och två år senare blev han medlem i Kungl. Hovkapellet. Musikdirektör abbé Vogler, som bland sina elever räknade Kraus liksom senare Meyerbeer och Weber, gav honom lektioner i komposition.

1795 började Crusell också framträda som solist men inte förrän 1798 fick han fara i väg och gå för klarinettisten Franz Tausch i Berlin. Klarinetten var under slutet av 1700-talet en nyhet som precis tagit sig in i finrummet och den var ännu inte självskriven i orkestern. Crusell gav sig på allt det svåraste som konserter av Peter von Winter, Franz Krommer och förstås, tycker vi, Mozart.

Väl hemkommen blev bokbindarsonen 1801 invald i Kungl. Musikaliska akademien. Samma år spelar han i Helsingfors och Åbo och det blir enda gången han återvänder till Finland. Två

år senare fick han på inbjudan av Jean-François de Bourgoing, franskt sändebud i Stockholm, tillbringa dryga sex månader i Paris. Det blev kompositionsstudier för François Gossec och han umgicks med tonsättarna Cherubini och Auber och klarinettisten Lefèvre.

Crusell framträdde 1804 med sina egna variationer över supvisan ”Goda gosse, glaset töm”, för klarinett och orkester. 1808 uruppfördes hans i samtiden mest spelade verk, sinfonia concertante för klarinett, horn, fagott och orkester. 1811 fick Crusell lov att resa till Leipzig och fick där sin musik förlagd av det som blev förlaget C. F. Peters. Han träffade i Dresden instrumentmakaren Heinrich Grenser och beställde flera av hans nyskapande klarinetter. (Några finns kvar att se på Musikmuséet i Stockholm.) 1818 utnämndes Crusell till ledare för militärmusiken i Linköping och tjänstgjorde under nitton somrar där, fram till 1836.

1822 blev Crusell nervsjuk (vi kanske skulle säga överansträngd) och han kunde inte spela på ett par år. Han for till hälsobrunnarna i Karlsbad med sin vän Jöns Jacob Berzelius (ja, han med parken vid Berns salonger). Han var på salong hos Mendelssohns och han träffade Weber som ”sade en hop artigheter över mina kompositioner” och han studerade moderna blåsorkestrar och ventilinstrument, kunskap som han tog med sig till Linköping. 1824 fick han i uppdrag att skriva ”en Theaterpies” och det blev sångspelet Den lilla slavinnan som spelades hela 34 gånger. Arbetet med den var något som också ryckte upp Crusell. 1834 går en allt klenare Crusell i pension från Kungl. Operan. Sitt sista levnadsår 1838 får han Svenska Akademiens stora pris (guldmedalj) för sina operaöversättningar och sånger, inte minst efter Esaias Tegnér's Frithiofs saga.

Sedan föll han i glömska som mindre intressant för romantikerna. Textrader som Figaros ”Säg farväl, lilla fjärl, till nöjen” levde dock kvar nästan in i våra dagar – det var Crusell som översatte Mozarts opera inför dess svenska premiär. Först andra halvan av 1900-talet började vi återupptäcka hans klassicistiska musik för klarinett: De tre klarinettkonserterna och tre klarinettkvartetterna. ***I afton får vi höra hans klarinettkvartett nr 3 D-dur***, troligen tillkommen 1823 eller något tidigare och man tror verket inspirerats av Webers klarinettkvintett. De praktfulla, lätt militära yttersatserna (verket är tillägnat general Gustaf Carl Fredrik Löwenhielm) kontrasterar mot ett lyriskt largo och en studsande menuett.

Erik Satie (1866 – 1925) är kvällens tredje jubilar. Satie bodde från och med 1887 i Montmartre, skrev musik och fick till brödfödan som kabaré pianist på Chat Noir och Auberge du Clou. Hans musik var dels kabarémusik som Je te veux (som han senare inte vill kännas vid) men också stillsam musik som andas inspiration från gregoriansk musik men annars inte liknar något. Nu tillkom sånger som de lugna ***Trois Mélodies de 1886*** (1887) och pianoverk som ***gymnopédierna*** (1888) och ***gnossiennerna*** (1890 – 93) samt Vexations (ca 1893) – ett kortare stycke som dock kan repeteras 840 gånger vilket tar ca 24 timmar.

Man kan dela in Saties vuxna liv i tre klädperioder. I sin första klädperiod bar han en fotsid långrock, lik en kaftan och såg nästan ut som en präst. Ja, han startade till och med en egen kyrka med enbart sig själv som medlem. Han hade oftast ont om pengar och fick leva enkelt. Han hade hundra näsdukar och blev upprörd om en fattades. Han åt bara saker som var vita av princip. Ja, eller så hittade han på lite. Eriks lillasyster Olga försökte förstå sig på sin bror men ska också ha sagt: ”Ibland tror jag inte Erik är riktigt klok.”

1895 ärvde Erik Satie en summa pengar och lät då sy upp sju likadana gråa sammetskostymer. En för varje dag i veckan, i sju år. I detta sin andra klädperiod kallades han för ”sammetsgentlemannen”. 1902 hörde Satie Debussys opera Pelléas et Mélisande och han omvärderade sin egen musik. Mot Debussys råd satte sig Satie som mogen 39-åring i skolbänken på Schola Cantorum för att förbättra sin teknik och tog där examen efter sju år.

De flesta vänner utom några få, som Darius Milhaud, sade Satie upp bekantskapen med, gärna på grund av småsaker och missförstånd. Från de första tillskyndarna som Ravel och Debussy, över tonsättargruppen Les Six, med Poulenc, Tailleferre och just undantaget Milhaud till Arcueil-skolan med Henri Sauguet så slutade det ofta tvärt. Det var 1911 som blev en verklig vändpunkt i Saties liv, då beundrarna Ravel och Debussy spelade och orkestrerade musik av honom och visade upp en föregångare som INTE apade efter Wagner. Det skapade efterfrågan och han kunde ge upp slitet som kabaré-pianist.

Satie var så en etablerad tonsättare och 1920 hade man hel festival kring hans musik på Salle Érard i Paris. Samma år tillkom hans *fyra sånger som inleds med en elegi med text av de Lamartine*. Debussy var under många år Saties bästa vän men de hade blivit ovänner mot slutet av Debussys liv och Satie hade sagt upp bekantskapen och inte ens gått på begravningen. Man kan i elegen höra Saties saknad. Den skrevs från början till en Tombeau de Debussy. Satie var nu också efterfrågad av många tidningar som skriftställare, så han fick in pengar men slösade bort dem och lånade ut till vänner och behövande.

Kvällens lilla sångcykel, Ludions (ung. Kartesiska dykare, en sorts vetenskaplig leksak för att demonstrera principerna för flytkraft och tryck), tillkom 1923 för att en greve behövde musik på en bal. Satie tog några nya texter av sin gode vän, poeten och absurdisten Léon-Paul Fargue. Den första sången är en ”sorgehymn” till poetens vita råttor som dog när han var tio år och den sista är en hyllning till Fargues feta katt Potasson som Satie har tonsatt som en parodi på kabaretmusik. Man missade att i programhäftet nämna poeten och så blev Satie en vän färre.

I slutet av sitt liv blev Satie kommunist men klädde sig som bourgeoisien prydligt i svart kostym med stjärkrage inunder och sedan bowlerhatt, bärande på ett hopfällt paraply. Han hade alltid med sig en hammare för självförsvar. Erik Satie avled i skrumplever för hundra år sedan, 1 juli kl 20.00. Han bodde då sedan 1898 i sin överfyllda lilla lägenhet i Parisförorten Arcueil. Ingen, inte ens hans vänner hade varit där sedan inflyttningen (bara hundar från gatan var välkomna). I hemmet hade Satie vält ett piano ovanpå ett annat piano och i det förra hittade vännerna, när de röjde, en mängd noter man hade trott var förlorade.

Vi hör även ett av få kammarmusikverk av Erik Satie; hans *Choses vues à droite et à gauche (sans lunettes)* (*Saker sedda från höger till vänster (utan glasögon)*), för violin och piano. Satie passar på att driva lite med sina formbundna lärare på Schola Cantorum med en koral, en fuga och en muskulös fantasi. (Där finns en oanvänd fjärdesats som uruppfördes 1987.)

Erich Wolfgang Korngold (1897-1957) var ett av musikhistoriens mest begåvade underbarn och heter förstas Wolfgang efter Mozart. (Pappa Julius var ett Mozart-fan.) Som 11-åring gör han knallsuccé i Wien med baletten ”Snögubben” även om många undrade om inte Julius hjälpt till. Som trettonåring får han sin andra pianosonat spelad runt hela Europa av Artur Schnabel. Som nittonåring tillkommer enaktsoperorna ”Violanta” och ”Polykrates ring”

och han är 23 år gammal när han skriver mästerverket operan ”Die tote Stadt” (Den döda staden).

Han jobbade under 20-talet mycket med att bearbeta Johann Strauss’ och andras operetter samtidigt som han undervisade på Wiens statsakademi. Regissören Max Reinhardt såg hans dramatiska potential och lockade med Hollywood. Med den spirande nazismen som förbjöd hans musik eftersom han var jude accepterade han erbjudandet.

Han kom att räknas som en av de ledande filmmusiktonsättarna under 1900-talet och skrev musik till totalt 16 Hollywood-filmer. Han kallade det för att skriva ”opera utan sång” och använde ledmotivsteknik fullt ut. Det blev 1935 musik till Errol Flynn-filmen ”Kaptan Blod” och året därpå fick Korngold sin första Oscarstatyett för bästa filmmusik för ”Äventyraren Anthony Adverse” och 1938 en andra statyett för ”Robin Hoods äventyr”. Samma år blev Anschluss verklighet när Österrike tvångsanslöts till Tyskland. Korngolds hem i Wien konfiskerades. Korngold blev kvar i USA och blev medborgare 1943. ”Vi tänkte att vi var wienare; Hitler förvandlade oss till judar.”

Kvällens avslutning av det ordinarie programmet blir hans *Svit för två violiner, cello och piano vänster hand*, skriven 1930 för den efter första världskriget enarmade pianisten Paul Wittgenstein. Wittgenstein blev mäktigt imponerad av Korngolds pianokonsert för vänster hand och beställde detta andra verk av honom sju år senare. Det är överflödande senromantisk musik men med blickar bakåt mot Bach och Beethoven. I den första satsens preludium & fuga får pianisten visa upp sig och spelar nästan hela preludiet själv. Mittensatsen är en grotesk, en sorts scherzo med mycket kromatik. Den mer innerliga ”Lied” kontrasterar (temat är från hans sång ”Was du mir bist?”) och verket avslutas med en final där Korngold kombinerar rondo- och variationsform på det mest konstfulla sätt och inte sparar på krutet. Han låter Lied-temat komma tillbaka i cellon innan verket avslutas.

Jan Silverudd